296—299

RECENZE

Baroš Jiří. Porozumět ústavní demokracii. K (teoretickým) základům konstitucionalismu a lidských práv. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury a Masarykova univerzita, 2025, 213 s.

Těžko se ve vlastech českých zajímat o politickou filosofii a ústavní teorii, a přitom nenarazit na texty *Jiřího Baroše*, ať už v podobě časopiseckých článků, knižních kapitol, nebo komentářových úryvků. Všechny prokazují autorovu schopnost psát dobře a poučeně, na základě rozsáhlého studia a vlastního přemýšlení. Spokojený čtenář mu díky tomu jistě odpustí i to, že se dosud nepustil do měření či počítání čehokoliv, aby stvrdil svůj vědecký status. Jako „kompenzace" se mu navíc dostane odměny, jakkoliv z perspektivy nepříliš religiosního prostředí pražského maličko neobvyklé: chápu-li to dobře, hlásí se *J. Baroš* k filosofii, jíž považuje za adekvátní současnému světu, a tou filosofií je neotomismus. Jeho prismatem vnímá některé otázky, typicky lidskoprávní. Na druhou stranu přibývá u nás i dalších autorů, kteří se ztotožnili s určitou teorií, již rozpracovávají a obhajují (např. *Martin Hapla* nebo *Jakub Dienstbier*), čímž možná dávají najevo, že k nějaké teorii se tak či onak hlásíme všichni, jen si to někteří z nás neuvědomují.

Pokud bychom mezi *Barošovými* čtenáři přece jen po nějaké nespokojenosti pátrali, mohla by se týkat roztříštěnosti jeho díla. Právě to se autor rozhodl zhojit vydáním monografie, jejímž základem jsou porůznu publikované a nyní rozpracované texty spojené tématem ústavní demokracie. Vznikla tím ucelená monografie, z níž je vědomě vyděleno pouze téma suverenity, jemuž se autor v minulosti dosti pilně věnoval.

Monografie má sympatický rozsah a přístupnou, samozřejmě však nikoliv triviální, jazykovou formu. Ozvláštněna je obálkou, na níž vidíme hlavu nápadně podobnou opernímu pěvci *Adamu Plachetkovi* (před pár lety ovšem), jen jaksi dvojtvárnou: část tváře chybí, místo ní je tu lebka, nadto poněkud poškozená. Příslib toho, že všichni jednou dozpíváme? Že demokracie, tím spíše demokracie ústavní, závisí na lidech, jimž je ostatně určena, a že u lidí záleží na tom, jací jsou doopravdy, uvnitř?

Kniha je členěna na úvod, tři výkladové části a závěr. Opulentní je seznam literatury, vesměs psané česky a anglicky, ale také slovensky, francouzsky a italsky. Určen není k ohromení, či podráždění, čtenáře, protože *J. Baroš* své autory skutečně cituje, propojuje, staví proti sobě, opatřuje vlastními komentáři.

Úvod je stručný, avšak hutný. Osou je vyznání vděčnosti, také však svého druhu věrnosti, osobnosti, životu a dílu *Elišky Wagnerové*, pro niž *J. Baroš* na Ústavním soudu pracoval jako asistent. Sice jen po několik let, ale zjevně let formativních, ne-li osudových. Od ní přebírá přitakání demokracii, nikoliv však demokracii neomezené, nýbrž ústavní a liberální. K ní dozajista patří parametrizované volby, avšak také vláda práva, dělba moci a respekt a ochrana základních práv a svobod, vykládaných v duchu novodobé německé tradice jako deriváty lidské důstojnosti. Kombinace těchto jevů na jedné straně umožňuje lidu vládnout, na straně druhé klade limity každé vládě, tedy i vládě lidu, a to v zájmu jednotlivce. *„Patří totiž k obecné zkušenosti, že vůle lidu často směřuje proti svobodě."* (s. 7) Dodat bychom mohli, že se ostatně často neshodneme ani na tom, co svobodou vůbec je.

Nemá-li jít v těchto výkladech jen o nespecifikovanou vládu či moc lidu, je třeba její institucionalizace, potažmo konstitucionalizace. Ústavní formy se stávají důvodem i standardem jednání; v ústavní demokracii nepředstavují pouze limit formální či procedurální, ale i substantivní, jelikož ústava je vnímána jako vtělení fundamentálních hodnost. Vystupují-li soudci jako strážci ústavy, vystupují vlastně i jako ochránci vůle lidu.

Ptát bychom se však mohli, je-li posledně zmíněný argument stejně validní, byla-li ústava skutečně přijata lidem, anebo jen jeho k tomu účelu nezvolenými reprezentanty, záleží-li na tom, že jde o vůli dávno mrtvých lidí, anebo lidí stále ještě žijících, drží-li se soudci textu, anebo operují s jeho x-tou významovou odvozeninou atd. Připouštím nicméně, že jde o argument klasický, snažící se o propojení ústavního soudnictví a demokracie jako čehosi nenásilného, ba organického. Jeho variaci najdeme, alespoň myslím, třeba v *Alexyho* pojetí ústavního soudu jako argumentativního reprezentanta lidu.

Úvod ústí v programovou tezi: Jak pojímat praxi výkladu ústavních pojmů? Jakou roli v něm má sehrávat politická filosofie mající přece (třeba i nepřiznaný) vliv jak na tvorbu ústavy, tak na její porozumění?

Jenže jde o porozumění různých aktérů: občanů, nositelů politických funkcí, akademických interpretů, soudců. Mají své různé politické filosofie, anebo jde o jednu, rozpoznanou mezi tvůrci té či oné ústavy? Ve světle této filosofie by bylo radno ústavu vykládat. Ale budou i oni tvůrci mít sdílenou politickou filosofii jedinou? A mají ji, i když o ní nevědí?

Přesně to je oblast, v níž může autor zúročit své kombinované vzdělání, jakož i praxi na Ústavním soudu, na jehož rozhodovací činnost se také odvolává. Nejde mu však o všechny právě naznačené otázky, ale „jen" o Ústavní soud, respektive jeho judikaturu, již nezkoumá zevrubně (asi by to ani nemělo valného smyslu) – jde mu spíše o ilustrace, namnoze související se soudcovskou dráhou *E. Wagnerové*. Veden v tom byl touhou porozumět filosofickým základům liberální demokracie.

První kapitola je nadepsána: *Sociologie právních konceptů – část metodologická*. Tzv. sociologii právních pojmů můžeme spojovat s *Carlem Schmittem*, *Paulem Kahnem* nebo u nás *Pavlem Holländerem*. Právní pojmy jsou podle ní odrazem doby a společnosti. Vertikálně se dá zkoumat jejich vznik a vývoj (genealogie), horizontálně současná struktura, respektive význam (architektura).

Kapitola začíná poznámkou *Vladimíra Klokočky*, podle níž obecné soudy chrání práva, zatímco ústavní soudy nedotknutelné hodnoty demokratické společnosti. V duchu této poznámky se činnost ústavního soudu jeví jako aplikovaná politická teorie, potažmo politická teorie v právním rámci: v ní získávají ústřední ústavní pojmy svůj význam. Soudcovské argumenty působí jako aktualizace základních principů liberálně-demokratického politického řádu. Co nejlepší ústavně-právní argumentace přitom spočívá v základech role ústavních soudců, jež je vymezena různými závazky, étosem nebo praktikami. Autorita soudců není garantována bez dalšího, odvisí od kvality a přesvědčivosti odůvodnění jejich rozhodnutí. Podle *Rawlse* jsou soudy dětmi veřejného rozumu, v němž jde o politickou koncepci spravedlnosti pro všechny.

Po expozici ideálně-typické (ideální?) role ústavních soudů se autor přesouvá k sociologii právních pojmů, jejíž základní linku ukazuje na dílech *Stephena Wolina*, *Lea Strausse*, *P. Kahna* nebo cambridgeské školy. Všem jde o pochopení ducha doby, jenž formoval zkoumané ideje a pojmy. Přistupují k nim porůznu: za pomoci imaginace, návratu ke klasikům, porozumění kontextu, v němž operoval autor i interpret (co mohli vědět), zohlednění kontinuity, adaptace i redefinice pojmů, s povědomím o možné změně paradigmatu,

přestává-li to původní stačit jako referenční rámec pro kladené otázky. Důležité místo v porozumění mají praktiky, tj. praktické postupy, z nichž můžeme usuzovat, co a jak je v dané společnosti zaužíváno a akceptováno. Na praktiky navazují bytostně rozporované (sporné) pojmy (*Walter B. Gallie*), jež zahrnují jednak jejich popis, jednak úsudek o nich. Bytostně rozporované pojmy jsou inherentně otevřeny různým intepretacím. Uvážíme-li, že k nim patří pojmy jako spravedlnost, svoboda, moc, rovnost nebo autorita, je vcelku zřejmé, že na jejich obsahu může panovat poměrně široká neshoda, a to bez ohledu na to, zda je interpretujeme v domácnosti, za katedrou nebo v soudní síni. Pak je ovšem otázkou, co pro společnost přesně vyplývá z autoritativní interpretace soudcovské.

Stěžejní je kapitola druhá, *Konstitucionalismus*. Konstitucionalismus je spolu s demokracií jedním ze zakládajících principů moderní politiky. Demokracie přináší primárně reprezentativní vládu, konstitucionalismus obsahová omezení vlády jako takové. Ústavní demokracie politiku reguluje, dává jí formu, a to i tehdy, nejde-li v ní jen o reprezentanty, nýbrž i o lid samotný. Výjimkou může být mimoústavní projevování vůle lidu v podobě ústavních momentů (*Bruce Ackerman*).

V konstitucionalismu můžeme rozpoznávat republikánskou a liberální linii. Ta první se vyjevuje ve veřejné autonomii občanů a jejich nezávislosti na arbitrární moci, ta druhá v prioritě lidských práv. V moderním konstitucionalismu dominuje linka liberální, provázaná ovšem s tradicí středověkého konstitucionalismu, z níž se dá odvodit reprezentativní vláda, vláda práva nebo právo na odpor. Autor připouští možnost konfliktů demokracie a konstitucionalismu v podobě omezování většiny, potenciál konfliktů se však snižuje zahrnutím základních práv do ustavující moci lidu – konstitutivní lid si tak přeje omezit moc, jakkoliv třeba vykonávanou lidem aktuálním. Řešení to sice je, ale těžko smlčet, že jde pouze o řešení svého druhu: občanům hlasujícím v referendu, jež je shledáno „hodnotově" nepřípustným, bude omezení jejich rozhodování nejspíše připadat stejně nepříjemné, bez ohledu na to, zda je ukotvíme demokraticky, anebo konstitucionalisticky.

Základním rozdílem moderního politického řádu oproti transcendenci středověkého konstitucionalismu je imanence: patří k tomuto světu a k lidem jej obývajícím. Jelikož jde o řád, pokouší se klasifikovat, obecně nejspíše mezi správným a nesprávným: podle různých autorů směřuje tu k potlačování svévole či omezení vášní, tu k rozvíjení ctnosti. Opouštění důrazu na ctnost vede historicky k většímu významu nastavení politických institucí, jak to vidíme v ústavodárných výkonech konce 18. století. V dobových debatách je patrná obava z despotismu jako potlačení lidské svobody, ovšem spojená s uznáním nutnosti životaschopné vlády, jež má být s to jak vynucovat poslušnost, tak provádět žádoucí činnosti. V současné éře práv máme tendenci vnímat konstitucionalismus jejich prismatem. Otvírá se tím prostor pro vzestup soudní moci, ač mírněný poukazy na absenci její síly a vůle: disponuje přece pouze úsudkem projevujícím se v poměřování vyššího a běžného práva. Pozitivizace lidských práv každopádně umožňuje testovat obsah, respektive výsledky demokratických rozhodovacích procesů. Formy jsou doplněny hodnotami.

V dalším výkladu jsou přiblížena různá pojetí ústav, ale i různé typy „konstitucionalismů" (pozitivní a negativní, politický a právní, procesuální, demokratický, liberální, autoritativní, komunitaristický, teokratický, populistický, neliberální…), které se liší podle toho, jakou váhu přiznávají soudům, parlamentům nebo občanům, také však právní regulaci, respektive společenským postojům a hodnotám. Citována je řádka autorů upozorňujících na vztah mezi ústavou a občany, potažmo společností. Bez demokratických občanů a demokratických státníků se těžko dočkáme stabilní demokracie.

Dodejme, že jsme si pravdivost posledně uvedené teze tradičně ukazovali na selhání výmarské republiky, případně na úskalích tzv. vývozu demokracie. Vývoj posledních let nám, želbohu, umožňuje nesahat pouze po případech historických a exotických.

Kapitolu uzavírá doktrína dělby moci, její historické provázání se smíšenou ústavou, různé důrazy na oddělení (institucí/funkcí/osob) a vyvážení mocí.

Třetí kapitola pojednává o lidských právech, jakkoliv četné zmínky jim patřily už dříve. Autor odlišuje základní práva od užší skupiny lidských práv, která se vztahují k nejdůležitějším lidským potřebám (*„Lidská práva jsou práva, která nám náležejí výhradně z toho důvodu, že jsme lidské bytosti.“* – s. 130). Základní práva představují materiální dimenzi demokracie. Jazyk práv, na úskalí jehož expanze je správně upozorněno, v moderní době nahradil starší jazyk povinností, který osciloval okolo ctnosti a poslušnosti zákonu. Stručně jsou naznačena historická východiska pojetí člověka jako nositele přirozených práv. Významným předělem bylo přijetí Všeobecné deklarace lidských práv. Dále je pozornost věnována generacím lidských práv nebo principu proporcionality. Právě na těchto stránkách se nejčastěji objevuje *E. Wagnerová* a třeba její přemýšlení o sociálních právech jako institucionálních garancích. Klíčová hodnota lidské důstojnosti, typická spíše pro Evropu oproti americkému následování svobody, je sledována ve vývojové i současné perspektivě, kterou reflektují jak autoři z různých kulturních okruhů, tak i ústavní soudy. Zajímavé tu je tradiční odlišení důstojnosti odpovídající sociálnímu ranku oproti současným pojetím universalistickým a egalitaristickým, jež se promítají např. ve všeobecnosti volebního práva.

V samém závěru knihy se nachází opětovný odkaz na formativní léta na Ústavním soudu, a tentokráte i na osobnost a dílo *Vladimíra Čermáka*. Vracejí se klíčové pojmy jako právo a práva, formální a materiální právní stát, formální a materiální demokracie, syntetizované v demokracii ústavní.

Nevím, zda se mi to podařilo vyjádřit dostatečně, ale *Barošova* kniha rozhodně stojí za přečtení. Občas recenze končívají doporučením, komu je po soudu recenzentově představená publikace určena. Může jít typicky o studenty, všemožné nespecifikované zájemce nebo také o širší okruh lidí dobré vůle. V tomto případě bych byl rád, kdyby se mezi čtenáře zařadili soudci Ústavního soudu a jejich spolupracovníci. Pakliže se to již stalo, tak i všichni ti, kteří by jimi jednou rádi byli.

Kniha totiž nabízí perspektivu, v níž o soudcích, soudech a souzení nemluví primárně soudci ve svých rozhodnutích. Je značně aspirativní (možná normativní) v líčení historické a společenské role ústavních soudců, jež není založena na tom, co vše v praxi mohou, ale co a proč by dělat měli. Anebo také dělat neměli. Nenabízí samozřejmě návod, jak vyřešit tu či onu kauzu, nabádá však k náročnosti k sobě v zájmu odpovědnosti jak vůči své instituci, tak i za společenský a právní řád, jejž soudci pomáhají chránit a rozvíjet. Nevytěsňuje určitě poměřování s právními profesionály takříkajíc profánními, přidává a zdůrazňuje však přesah k velkým postavám a dílům politické a právní filosofie. Vybízí zkrátka k mnohostrannému dialogu napříč časem, jehož mistrem v mých očích byl a je *P. Holländer*. Přečtení *Barošovy* knihy sice z nikoho *prof. Holländera* neudělá, umožní však přesněji vymezit, oč (také) by při výkonu ústavního soudnictví mělo jít.

Jan Kysela*

* Prof. JUDr. Jan Kysela, Ph.D., DSc., Právnická fakulta Univerzity Karlovy. E-mail: kyselaj@prf.cuni.cz.